

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

9. füzet.

Gyermekéveim.

(Első közlemény.)

A legtöbb embernek, ha majdan eljött az utolsó óra, elég a nyugalmatadó sírgödör s emlékül a sírkő rövid felírással, mely az elhunyt földi életének időbeni kezdetét s végét megjeleli: *mikortól—meddig*. Vannak nagy számmal jeltelen hantok, melyek alatt néha hősök, szentéletűek, kiváló jelleműek s nagy tehetségűek békében porladoznak. Életük munkája, a láng szikrája, él valamiképen a nagy általánosságban, a nemzeti élet tényezői közt, de nevükről a sírhant nem beszél. Egy ilyen hantról írja Kazinczy:

„Jel s név, oh idegen, nem kell e sirra.

Titokban

Tette a jót, s itt is szent titok őrzí

nevét“.

Nagy dísze a sírkőnek a zöldelő bokor, vagy fa. A ki a mulandóság helyére a bokrot vagy fát ültette, ezen ültetéssel azt szándékolta kifejezni, hogy az Isten teremtette világban semmi sem enyészik el, életből élet fakad, teljes elmúlás nincs, Isten teremtményei örökök, az anyag is örökéletű s a szeretet is örök, mely a fát és bokrot ültette s ha a szeretet örök, a mi már lelki valóság, a lélek halhatatlansága minden kétség felett áll s a fényes napnál is világosabb.

A váltakozó virágdísz nem mindig jele annak, hogy az elhunyt övéinek s azoknak, a kik szerették, még szívében él, s a hervadt virágok vagy a virágok végleges elmaradása, sőt a szétrepedt sírkő, az elsüppedt hant, a kiszáradt bokrok és fák szintén nem mindig jelei a bús feledésnek, ámbár elég sokszor *azok* s ilyenkor a látszat nem csal. A ki az emlék küljeleinek romlásából következtet, *annak* elhalaványodására a hátramaradottak szívében, sokszor csalódik és nagyon is csalódik. A

külvilágnak gyakran kevés köze van a belvilággal s előbbi legtöbbször nem hű másolata s néha nem is másolata az utóbbinak. A nyelv, mely szól álhokszókat, a zsoltáriró szerint ártalom és éles szablya s a tettettett könyvek, mint Malakiás próféta könyvének II. részében olvassuk, az Úr oltárát besötétítik.

Az élet viszonyai sokfélék és igen változatosan alakúlnak; háborgó hullámai, sőt esendes folyása is elég gyakran távol tartanak, sőt messze távolítanak szeretett halottaink sírjaitól, a nélkül azonban, hogy belsőképen elválaszthatnánk tőlük. Többé nem lépteinket irányítjuk a sírok felé, de szívünket s a vallásos lélek nem is a sírokban keresi halottait, de Isten országának diésőségében, a szentek és boldogúttak seregei között.

Én is azon sok közé tartozom, kik földi életük végén a sír nyugalmanál s Isten kegyelménél egyebet nem kívánhatnak. Sokat akartam és nagy czélok felé törekedtem, de az elmentállás szikláján sokszor tört meg akaratom s a nagy czél mint egy tovább huzódó látkép elérhetetlenül mind meszszebb távozott tőlem. Ilyen módon szerényen elfolyt életemnek meg voltak küzdelmei, de a győzelem napja késott s az el sem jött soha. Tehát méltán kérdheti a szives olvasó, hogy miért elevenitem fel gyermekkorom esztendeit, ha utánuk tettdús és eredményekben gazdag s a jövőre nézve termékeny esztendők nem következtek? Ezen kérdésre azt felelem, hogy egy oly családnak vagyok tagja, mely szerette s gondosan ápolta a múlt idők emlékeit, feljegyzéseit kegyeletesen megőrizte s azokat újabb feljegyzésekkel gazdagította s én is már mint gyermek, kezdő szárnypróbálgatásait fejlődő elmémnek leírtam s a hozzám írt leveleket és czédulákat gondosan eltettem s a mikor a forradalom éveiben több nagybecsű levéltár feldulatott, az én kis gyűjteményem mindig kezemnél volt s abból tudtomra egy sem veszett el. Az így megmentett feljegyzéseket s leveleket talán, kár volna most közel az élet végéhez, megsemmisítenem vagy a feledés bús levéltárába helyeznem. Mindezekhez még egy járúl. A mint mondám, már kora gyermekéveimben szerettem megvillanó gondolataimat, szerető szívem érzéseit papírra tenni; ez a hajlam korán íróvá avatott.

Jelenlegi hangúlatomban a jelenben fájdalmat érzek, a jö-

vőtől vígaszt nem várok s csak a múltban keresek és találok enyhítő üdülést s a múltban is leginkább ott, a mitől most legtávolabb állok: a gyermekkorban.

* * *

Születtem Nagy-Szebenben, 1838. decz. 28-ikán, a Rizskásateczában¹ levő egyik br. Buckenthal-házban (Geringer báróné háza). Atyám osdolai gróf Kuun László volt, ki mielőtt 1828-ban megházasodott, a császárhúszárok ezredében főhadnagy volt, anyám maros-németii gróf Gyulai Constantia, kiről gróf Dessewffy József egyik Kazinczyhoz írt levelében, Kazinczy „Erdélyi levelei“ egyikében s Döbrentei több levelében emlékezik s színdarabfordításainak egyikét neki s két idősebb leánytestvérének, Lotti és Fanny grófnőknek ajánlotta. „Vallásos szellem hatotta át családunkat, szülőim hittel teljesek voltak s a hitélet világában keresve keresték az Istennek tetsző élet útait. Apám leginkább természettudományi, gazdasági, különösen vegytani könyveket szeretett olvasni, regényeket csak öreg korában olvasott s egész életén át nagy örömét találta a nyelvek tanulásában. Anyám, a nőiség eszménye, az igazi nagy költők műveiben gyönyörködött. *Petrarcának* egyik sonettjét könyv nélkül tudta s szerette elmondani nekünk. — — — — — Szerette az útleírásokat is olvasni.“²

1839. jan. 17-ikén részesültem a keresztségben, mely szent eselekmény alkalmából a *Géza* neven kívül, melyet akkor *Gejza*-nak írtak s mondottak ki,³ még következő keresztnéveket kaptam: *László*, *Lajos* és *József*. Keresztapám báró Bruckenthal József tartományi főbiztos és val. b. t. t., keresztanyám kincstári tanácsos báró Gerliczi Filep neje, szül. gróf Kuun Zsuzsanna, apám testvérnénje. Keresztlevelem eredetijét bírom s különösnek tartom, hogy az akkori nagy-szebeni ev. ref. pap I'sák Elek a keresztlevelet németül írta s magát is németül

¹ Németül Reisper-Gasse.

² „Legkedvesebb Könyveim“ az 54–55. ll.

³ „Géza nevű fejedelmünk neve legrégebben *Gyécsa* — később *Gyécese*, végül *Décse* hangalakkal volt meg nyelvünkben stb.“ L. Melich János „Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez“ megj. a „Nyelvtudományi Közlemények“ XXXIV. kötet 2. füzetében, 1 a. 132. l.

írta alá, a pecsét latin felírással van; az anyakönyvben azonban a bejegyzés magyarul történt, mint annak hiteles másolatából látom, mely szintén kezemenél van.

A gyermek első évei reá nézve sok kis örömmel teljesekekben a fejlődés is, ha egészséges a gyermek, aránylag rövid idő alatt nagy haladást teszen, de mindegyre csak a szerető szülők emlékeznek s az erre való visszaemlékezés reájuk nézt nagy jelentőségű, felette érdekes s gyermekeik pillanatnyi örömei szerető szívükben tartós örömekké változnak. A gyermek mindezeket elfelejtette s élete ezen első éveiről, első fejlődése menetéről, csak annyit tud, a mennyit szerető szüleitől hallott s legtöbbször az anyától, ki emlékezetében nagyon szeret visszaszállani gyermeke zsenge éveire, mosolylyal emlékezik gyermeke mosolyára, fülében csengenek kedvesen az első szavak, míg a legtöbb atya inkább gyermekének jövőjét forgatja eszében, fejlődésének kedvező s várt eredményeit óhajtja minél előbb megvalósítva látni.

A legtöbb gyermek, a mit élete zsenge koráról tud, anyjától tudja; én is felejthetetlen emlékü anyámtól hallottam, hogy magamnak alkottam nyelvet s leginkább azon beszéltem, a míg végre környezetem nyelvét elfogadtam. Azt is anyámtól hallottam, hogy feltűnően szép fiú voltam, de melyik fiú nem szép anyjának szemében s hogy a Nagy-Szebenben időző Don Miguel a sétatéren megpillantván, hozzám lépett, arcomat nyájasan megezirogatta s kérdezte nevemet.¹ Azt is anyámtól hallottam, hogy nyájás s előzékeny gyermek voltam s megnyertem mindazok tetszését, a kik ismertek. Ritka az olyan anya, ki gyermekét kedvesnek és nyájásnak ne tartaná, ha még olyan durezás és megközelíthetetlen is! Egyre emlékezem, ki ridegen elútasított magától s ez keresztapám volt, a ki, midőn József napján talán 1846-ban megjelentem nála s már hozzá kezdtem jól betanúlt névnapi köszöntőmhöz, haragosan reám kiáltott: *hinaus mit dem Kind*. Ezt már nem anyámtól hallottam, hanem saját emlékem.

A nyarakat Hunyadmegyében Dédácson és Al-Gyógyon

¹ Dom Miguel, Dom Pedro testvéröccsese, szül. 1802-ben Lissabonban, 1828-ban a régi cortes-ek megkoronázták s hódoltak neki, 1834-ben Dom Pedro által legyőzve, a királyságról lemondott s Portugált örökre elhagyta. Erőszakos s megbízhatatlan jellemű volt.

felváltva töltöttük s még a teleket is Al-Gyógyon töltöttük volna, ha a zajló s befagyott Maros néha hetekre el nem zárt volna minket Szászvárostól, illetőleg az orvostól és gyógyszer-tártól és szüleimet a postától is. Tavasszal a gyógyi-patak áradásai akadályozták a közlekedést. A mi a teleket illeti, már keresztlevelemből is tudnom lehet, hogy 1838-ról 1839-re Nagy-Szebenben telettünk és úgy sejttem, hogy 1839-ről 1840-re Kolozsvárt töltöttük a telet. Azt már biztosan tudom, hogy 1840-ről 1841-re újlag N.-Szebenben telettünk, még pedig ekkor is a Rizskása-utczában, egy másik Bruckenthal-házban (nagybaresai Baresay Zsigmondné, szül. báró Bruckenthal Zsófia házában.) 1841-ről 1842-re nem tudom hol, 1842-ről 1843-ra pedig Szászvároson, a báró Wesselényi házában.

Az 1841-dik évnek csak is egy családi eseménye van emlékezetemben, s ez testvérhúgom keresztelője, a mely alkalmából testvérem a következő neveket kapta: *Irene, Francisca, Susanna, Constantia*, de mi őt a családban *Irmá*-nak neveztük, a mely név nálunk szokottabb, mint a görög *Iréné*; keresztanyja nagynénje, gróf Wass Györgyné szül. gróf Gyulai Francisea volt, keresztatyja pedig nagybátyja gróf Gyulai Lajos. De én nem a keresztelés részleteire emlékezem, hanem arra, hogy kis nővérem a szertartás ideje alatt keservesen sírt. Sírva kezdjük az életet és ha szívünk utolsó dobbanása nem a magányban némúlt meg örökre, hanem résztvevők környeztek, a könyek bőséges hullatása közt szenderedünk át a boldog túlvilágra. Az élet kezdetén mi vagyunk a sírók, mintha borúját sejtjenők s azért sírnánk, hogy a földi életet kezdjük meg, — az élet végén mások sírnak a földről való eltávozásunk felett. A thrák eredetű trausok Herodot szerint másként tettek, a megszületett gyermek felett sírtak, a kit annyi baj sújthat s annyi veszély fenyeget, s a halottat, ki immáron a béke honába költözött, örömnépély megtartásával temették el, mert hiszen ő már szabadúlt minden bajtól és minden veszélytől.¹ A görzi régi temető halottas kápolnája ajtaja felett, ha jól emlékezem, ezen sorok olvashatók:

*In planctu et lacrimis nascimur
Et cum planctu lacrimisque morimur.*

¹ V., 4.

Ez az életfolyama és a kezdő s végső siralom közt sok a sírás s egy legenda szerint Isten trónja mellől angyalt küldött a síró emberiség vigasztalására, ki gyors szárnyán embertől emberhez siet s meghozza mindenkinek a kívánt vigaszt s a szív sebeire a balzsamot.

Hogy 1841-ről 1842-re hol teletünk, mint fennebb mondtam, nem tudom, de azon télre, melyet 1842-ről 1843-ra Szászvároson töltöttünk, már némileg emlékezem, de ezen emlékeim nagyon is megszakadozottak, némely dolognak csak elejére emlékezem, de folytatására s végére nem, hol csak derengő az emlék, hol világosan áll előttem, de tovább minden sötétség. A tél folytán nagybátyám, gr. Gyulai Lajos, anyám látogatására Szászvárosra érkezett s érkezése napján anyám öröme, hogy testvérét viszontláthatta, annyira felvillanyozott, hogy a lefekvés szokott idejében a nappali szobából nem akartam távozni s kértem anyámat, hogy az érkezés örömeire engedje meg nekem, hogy vacsora utánig fenn legyek. Kérelmem teljesített s én elején nagy figyelemmel hallgattam szüleim s nagybátyám minden szavára, de csak nem jött a vacsora várva-várt ideje s a mikor az álom már annyira elnyomott, hogy többet figyelni se tudtam, akkor jelentették a vacsorát, de én akkor már arra kértem engedelmet, hogy lefekhessem. Egy olyan kis gyermek, mint a milyen én akkor voltam, arra nem képes, hogy a törtétekből a következményeket kivonja s mégis attól fogva némi homályos öntudattal birtam a csalékony vágyakról, az olyanokról, a melyeknek utólagos teljesedése nem elégít ki és mégis ezután és ehez hasonló csalódások után is hányszor nem kívántam olyant, a miben bizony köszönet nem volt. Nagybátyám már ekkor sem jött hozzánk üres kézzel, nekem egy szép emlékkönyvet hozott, melyet azon időben *Stambuch*-nak neveztek. Én nemcsak a tárgy külsőjének örvendtettem, hanem annak is, hogy az ajándék írással van összekötve, hogy üres lapjait beíráthatom szüleim, kedves rokonaim és mások által s ezzel mintegy nőttem magam előtt szellemileg s csak azt sajnáltam, hogy szeretett nővérem ekkor még nem volt írástudó s az egyik üres lapra legalább nevét be nem jegyezhetette.

A nyarak egyformán folytak sok jéták, séták s kevés tanulás közt s az, a mi első nyaralásaimból emlékemben megmaradt, magában véve igen kevés, s ezt a keveset se tudom khronologiailag annyira elrendezni, mint telelésem egyes adatait. Nyaranként anyám nagynénje, gróf Bethlen Ádámné szül. gr. Gyulai Kata, még késő öreg korában is a feredő-gyógyi hévízben keresett és talált üdülést; mielőtt a feredő-gyógyi hegyre felhajtattott volna, az akkori köves, rossz úton, Al-Gyógyon apám kastélyában töltött pár napot s pihente ki az út fáradalmaait, mert Kolozsvárról Al-Gyógyra utazni a múlt évszáz első felében nem kevés fáradsággal s alkalmatlansággal járt. A vidéki városok vendéglői csak a legszerényebb igényeket elégíthették ki annyira, a mennyire. Ezért azok, kik nagy tisztasághoz, rendhez s kényelemhez voltak szokva, mint gróf Bethlen Adámné, valamely vidéki városba való megérkezésük előtt egy biztos emberüket küldték előre oda, a ki a megrendelt szobát vagy szobákat frissen kimeszeltette s a padozatot kisúroltatta s ennek elintézőse után a magával hozott legszükségesebb egyetmást kirakta s mindent elrendezett. Midőn gróf Bethlen Ádámné Tordára érkezett, a „Czifra“ vendéglőbe, készre érkezett s mindent tisztán talált. Al-Gyógyon a grófné, mert Bethlen Ádámnét az iránta viseltetett nagy tiszteletből *par excellence* így nevezték s apám soha sem mondta volna másképen, valahányszor Feredő-Gyógyra ment, apám kastélyában néhány napot időzött, néha egy hetet is, s kipihente az út fáradalmaait. Engem először 1839. augusztusában látott, még csak egy éves koromban s mindjárt nagyon megkedvelt s kedves hugának, Wass Minka¹ grófnőnek reám vonatkozólag ezeket írta: „Ha meglátjátok a kis Gézát, fogjátok szeretni, mert igen kedves, vig, nem sír, a miolta itt vagyok, még egyszer sem hallottam sírni, mindig tánczol lábával, kezével, nagy, kövér, már eszik, iszik vizet, igen kedves szép gyermek, én nem láttam ilyen jó gyermeket, nem kényes, nem mérges. A szeme és homloka a Stanczié², keveset hasonlít az apjához is.“

Utólszor gr. Bethlen Ádámné 1843. nyarán jött, régi szokása szerint, hozzánk Al-Gyógyra, hogy innen aztán több heti

¹ Nagynéném gróf Wass Györgyné szül. gr. Gyulai Fanny leánya.

² Anyám, szül. gr. Gyulai Constantia.

időzésre Feredő-Gyógyra menjen. Hozzánk való megérkezését várva vártuk s ő ekkor sem jött üres kezekkel s a jó kolozsvári piskótákon kívül nekem egy gyermeknek való vasúti vonatot hozott, melynek mozdonyát egy kis kulcsal felhúzhattam s a vonat azonnal megindult, de csak a szoba végeig mehetett, mert a régi gyógyi kastélyban a legtöbb szoba közt magas küszöbök s grádicsok is voltak, úgy, hogy vonatomat az egyik szobából a másikba kézzel át kellett tennem s az csak úgy mehetett tovább s érthette el a szobasor véghatárát. Nagy volt örömöm e korszerű ajándék felett s órákig eljátszottam vele. A fürdő épületek egyikét bérelték ki szüleim a grófné, nagynéném gr. Wass Györgyné s maguk számára s egy szoba készen állott gr. Gyulai Lajosnak, ha Maros-Németiből látogatóba oda jött. Azt gondolom, más nyarakon is gr. Bethlen Ádámné feredő-gyógyi időzése alatt szobáit nemesak szüleim butorozták be, de magunk is töltöttünk vele az általa lakott házban párhuzamosan.

Ezen évben nagy szilvatermés volt a feredő-gyógyi hegyen s én inasunkkal együtt egy egész kosár szilvát gyűjtöttem össze a délutáni órákban s a hűvösben aztán beállítottam gyűjtő munkám eredményével a grófné nappali szobájába, hol akkor éppen együtt volt a család s bemutattam anyámnak a szilvával tele rakott kosarat. Nagybátyám, Gyulai Lajos, kosaramhoz lépett s egy szót se szólva, egy egész marok szilvát vett ki belőle, erre én keserves sírásba törtem ki, nem annyira a szilvataralom apadásáért, de azért is, hanem leginkább azért, hogy egy délutáni munkám eredményét nagybátyám szó nélkül apasztotta meg s vélt igazomban szenvedtem sértést. A gyermek természete szerint bizony egoista s Kantnak *categoricus imperativus*-a, melyet „Kritik der praktischen Vernunft“ című művében állapított meg, bizony nem a velünk született erkölcsi törvény parancesszava, hanem a szellemi fejlődés és vallás erkölcsi nevelés eredménye. Nem mondom, hogy az erkölcs csirája ne volna az ember szívébe oltva születésétől fogva, annak *enteleikhia*-ja, mint a hogy ezt a görög bölcsesek mondják, de ez nem több, mint valamely képességnek csirája, mely a gyermekben lassabban fejlődik, mint az igazság azon élénk érzete,

mely az önösséggel nem ellenkezik. Az igazság érzete a gyermekben, mely szintén nagy részt szerzemény, a fejlődő léleknek egy másik belé oltott csirájából termett s korábban hajt, mint sok más lelki tehetség, de az egoismus fejlődésünk elején ezt is elhomályosítja, s itt is erkölcsi nevelésre van szükség, hogy ez az érzet a homálytól megtisztúljon. Igazságosnak a gyermek azt tartja, a miből kára és sértődése nincs s valamilyes megsértését nehezen tűri. Ez volt akkori sírásomnak főoka. De mindenki nagyon rosszalta felindulásomat s gróf Bethlen Ádámné komolyan intette anyámat, hogy ilyen magaviseletért büntessen meg s értesse meg velem, hogy az ilyen cselekedet mennyire nem szép dolog. Mindezekre még fájdalmasan emlékezem, mert hogy nem szép dolog volt, hamar beláttam.

1843-ról 1844-re Kolozsvárt teletünk nagybátyám, gróf Gyulai Lajos piaczi házában,¹ hol az épület homlok részét nagynéném, gr. Wass Györgyné lakta két leányával. A mi szakaszunkban másik nagynéném, br. Frimont Péterné szül. gr. Gyulai Karolina lakott, a kit 1843-ban Kolozsvárt láttam legelőször s nagyon megkedveltem. Kazinczy így ír róla erdélyi levelei egyikében: „Leányomat² azért, leginkább azért, egyedül azért hozám ez útra, hogy lássa *Lotti'*, hogy *Lotti* lássa őtet.“ Gr. Wass Györgyné szül. gróf Gyulay Fannyról egy másik erd. levelében szól a következőkben: „A grófné (Gyulai Ferenczné) kifárada marasztani Andrásfalván,³ kifárada *Lotti* is; s ennek macacsúl ellene szegzém magamat, mert tudtam, hogy sem ő, sem imádott anyja a megtagadást hidegségnek venni nem fogják. *Lotti* új ostrom alá vőn s ismét sikeretlenül. *Fanny* némán áll a közöttünk; neki a természet annyi félenkséget ada áldásúl, hogy attól a gondos nevelés sem szabadíthatá meg egészen. Én téged marasztani nem is merlek, mondá; mert miként boldogulhatnék én ott, hol anyám és testvérem haszontalan tevék a kérdést? Ki valék forgatva fegyveremből, s én pedig, mondám,

¹ Jelenleg a Mátyás-téren gróf Wass Otilia háza.

² Idősb leánya *Eugenia*, kit Kreinik Imre vett nőül. K. F. gyermekei közt ő maradt utolsónak s már mint kilenczvenéves hunyt el, ezelőtt nehány évvel.

³ K. K. Udvarhelymegyében, akkor még Udvarhelyszék.

nem a grófné, nem az én *Lottin* kedvéért maradok; érezze nagyság, kedves *Fanny*, mily igazságtalan mind irántam, mind kivált maga iránt. S alig vala eszmélet bennem csak kezét csókolni meg, nem gyönyörű kék szemeit is, melyet ha talán menthetne is az ősz haj, nagy gondatlanság volt volna. *Fanny*, kinek arca különbön is fehér és piros, mint egykor igen szép anyjáié volt, elveresedik s némán voná vissza magát. Azt fogja mondani sok olvasóm, hogy ilyet sok leány mondhat, s vallom, a mit mondani fognak. De hogyan ezt *Fanny* mondá, kevés leány tudja mondani s más engem többet mondva, sem marasztott volna meg.“¹

Ezen teletésnek reám nézve legemlékezetesb eseménye az első táncmulatság, melyen jelen voltam. Egy nyomtatott lapon jött a nevemre szóló meghívás egy gyermek- és serdülő ifjak báljára gr. Bethlen Ferencznél (szül. gr. Bethlen Karolina). A táncmulatság varázsa, a nevemre kiállított meghívó, a bálra való előkészület, mind ez megannyi örömmel kínált. De hogy mehetek-e vagy nem, ez még kérdés volt, mert családukbán minden nagyobb dolognál gr. Bethlen Ádámné jóváhagyása kellett s anyám azzal biztatott, hogy elmegyünk szeretve tisztelt nagynénjéhez s ő igen valószínűleg nem fogja ellenezni a bálba való menést. El is mentünk s jó anyám elmondta, hogy én mennyire örültem a meghívásnak és hogy mennyire vágyom a bálba elmehetni. A grófné arca elkomolyodott s azt mondta anyámnak, hogy ne engedjen kívánságomnak, a bál nem gyermeknek való, kedélyét felizgatja, elég a délutáni tánclecke, a nem alvás ártalmára van, de a mi a legveszedelmesebb, az a megigézés, a minek a gyermek felnőtt idegenek körében ki van téve s erre vonatkozólag példákat is hozott fel. Még el se végezte intelmét, mikor könyeim záporként hullottak s ez a bőséges sírás annyira megindította a grófné nemes szívét, hogy elhallgatott, a példákat nem folytatta többé s pár percz múlva az engedélyt megadta. E perczben ki volt boldogabb nálamnál s anyám is ép oly boldog volt mint én, hogy óhajtásomat teljesíthette a nélkül, hogy vele mélyen tisztelt nagynénje tanácsa

¹ XXI. levél.

ellen tett volna. Egy szép új ruhát kaptam ez alkalomból, ezt öltöttem magamra s anyámmal együtt el mentem a bálba. A ki eddig csak gyertyákat látott, annak csillárokat látni: fényözön, az est nappallá változott, virágot annyit láttam, mint nyáron a kertben, igen szép párok perdültek tánczra, egy hosszú felterített asztalon szemem az édességek és csemegék egész sorát pillantotta meg s mind ez reánk várt s érettünk volt ott. Némileg nyelvek szerint is csoportosult a gyermekesereg, a németül folyékonyan tudók összetartottak, s azok, kik francziául jól tudtak s azon a nyelven szerettek beszélni, egymáshoz közeltek s a gyermek fogékony lelke könnyen kapta meg társait a csoportokban. De nem egyedül a nyelv közelítette az egyik gyermeket a másikhoz, de a családi összeköttetések és a szomszédi viszony is, a szülők és nevelők kölcsönös barátsága és még egy másik tisztán egyéni tényező, úgy mint a rokonszenv, mely már a kis gyermekben is nyilatkozik. Így engemet a két Rhédey grófnőhöz¹ nemcsak az a körülmény, hogy mindhárman jól tudunk francziául és szerettünk azon a nyelven beszélni, nemcsak az a szoros barátság, mely anyáinkat és családjainkat egymáshoz csatolta, hanem irántuk érzett rokonszenvem és leginkább ez közelített s a rokonszenvet a rejtett rugókon kívül, melyeket érzünk, de nem ismerünk, legtöbbször vagy legalább igen sokszor rokonszenvű szellem és nekünk tetsző kedvesség ébresztik fel bennünk s e kettő, szellem és kedvesség, már akkor is minden mozdulatukon, tekintetükön, mosolyukon és szavukon zománczként tündökölt; kevés idő múlva karomat nyújtottam a kedves testvérpárnak s a tánczterem hosszában és szélében meglegegedetten karöltve sétáltunk. Azt mondják, hogy a báli ismeretségek mulékonyak, ez így általánosságban nem áll; az én barátságom a Rhédey grófnők iránt már a hatvan évet is túlhaladta s fénye fogyatkozást soha sem szenvedett. Nincs apadás a baráti érzésben, csak a viszontlátás óhajtvá várt alkalmai gyérülnek; mozgásom körei az utóbbi időben évről-évre szűkebbre határoltatnak.

¹ Gróf Rhédey Jánosné szül. báró Wesselényi Kata leányai Stephanie és Jeanette grófnők.

Ezen 1844-diki esztendőnek egyik nagy családí eseménye a grófné halála volt, az első halott, a kit láttam díszes fekete bársony ruhájában egy magas katafalkon. Reám azt a benyomást tette, hogy talán mindjárt, vagy legalább nemsokára fel fog támadni, s először ekkor ébredt fel bennem a feltámadás gondolata, nem a tulvilági ugyan, de annak bizonyossága, hogy a halálra, mint az éjjelre új nappal virrad. Döbrentei Bonyháról 1812. jun. 20-dikáról kelt Berzsényi Dánielhez intézett levelében a grófnét a következőkben jellemzi: „Fenkölt gondolkodású hölgy ez, gyönyörűen beszél magyarul és csak inkább s legjobban úgy. Hangulata esendben bizonyos önérzettel és érzékenyen foly s ünnepélyt gerjeszt. Lelkülete nagyszerűekhez vonja, érzelmeiben büszke. Öltözete módja mindenkor úri s ha vendégei körében itt (Bonyhán), vagy télen Kolozsvárott a társaságokban megjelenik, azonnal hódol neki minden. Egy királyi paloták magyar hölgye“. Berzsényi „Melancholia“ című költeményét kölaphra vésette s bonyhai kertje grottájában állította fel, mert a mint Döbrenteinek mondá, „az épen ide való“. Berzsényi nagyon megörvendett a grófnő ezen kitüntető figyelmének s a „Bonyhai grotta“ ezim alatt egy szép költeménnyel viszonzta érdeklődését.¹

Az 1844-ik év tavaszán vagy nyarán egy Házay nevű fiatal ember, végzett jogász, jött hozzám nevelőül s talán ugyanazon évben egy Louise Roth nevű fiatal francia leányt hozattak szüleim hozzánk Genfből a francia nyelvben való gyakorlat végett, de az is lehet, hogy ez a francia leány egy évvel azelőtt már nálunk volt s ez esetben első francia nyelvtanítónk ő volt, a kitől a nyelvet játszva tanultam. A tanító olyan tárgyakra is tanított, melyek túlhaladták megértésem határait, így a lélektan elemeire, de rokonszenves magaviselete, szeretete kis növendéke iránt s hazafias érzései magukhoz vonzottak s megszerettették őt velem. Megérkezése előtt anyámtól tanultam s jó emlékezőtehetségem lévén, sok országnak tudtam földrajzát, fővárosai, folyói s hegyeinek neveit s mindezt rövid idő alatt és könnyen tanultam meg s gyönyörködtem az idegen

¹ L. a IV. könyv első költeményét, a 44-dik lapon.

hangzású nevek kiejtésében. Házay Döbrentei Gábor ajánlatára jött hozzánk, s őt apám hozta le magával Pestről.

Ezen év őszét a gyógyi kastélyban töltöttük s a telet Szászvároson, hol az 1845-ik évre virradtunk. „Midőn Dédácsról Szászvárosra mentünk, anyám egyik ládájába senkitől nem látva néhány könyvet pakoltam el s nagy volt anyám csodálkozása, mikor Szászvároson a kikapolásnál reá talált a ruhák közé eirejtett könyvekre; nem a szerzők s a munkáik iránt való érdeklődés volt erre az indító ok, mert hiszen ezek egyike Balzac „Le Médecin de Campagne“ című regénye volt (két kötetben), melyet miut hat éves gyermek egyáltalában meg nem érthettem volna s olvasását, a mennyire emlékezem, meg se kíséreltem.“¹ A könyvek iránt való előszeretet már ily korán fejlődött ki bennem. Ezen a télen tanulásom szabad óráiban és számos ilyen szabadórám volt, leginkább Csokonai Vitéz Mihály verseit olvastam előszeretettel. „Minden igazán szép iránt annyira fogékony anyám, a nagy költők lelkes olvasója, bennem is felkeltette a költészet iránt való előszeretetet s a nagy költők kultusát.“²

Ezen év márczius 11-dikén következő névnapí üdvözetet intéztem szeretett anyámhoz:

Kedves anyám! névnapod
Hogy ma ismét felderült,
Szívemben is a hálaadás
Szent tüze lángra hevült.
Oh fogadd hő szeretetedért
Szívemet, mint legméltóbb bért,
Egyebet nem adhatok,
Csak ezzel áldozhatok.

Ezt a telet Szászvároson a Kira Tatárszki házában töltöttük a piacz északi során s háziurunknak velem egyidős fia jó játékpajtásom volt. Hogy él-é vagy meghalt s hogy mi lett belőle, nem tudhattam meg.

Az ezen télre reá következő nyarat Dédácsen, az ősz

¹ „Legkedvesebb könyveim“ (Budapest, 1904.), a 61. l.

² U. o. a 65. l.

Gyógyon töltöttük s a tél beálltával Szebenbe útaztunk, a telet ott töltendők. Nevelőm Házay szabadsággal Pestre ment, talán november első napjai valamelyikén Gyógyról útazott el tőlünk, s onnan nekem az itt következő levelet írta:

„Pest, télelő 1-sején 1845.

Kedves kis Geiza!

Kegyed körletét elhagyva, igen kevés víg napjaim valának, de hála az Istennek! még is vala egy pár: vajjon ki tudná-é azt az elmés kis Geiza találni, melyek valának azok, mert azok valóban öröm- és élvadásak valának.

Mivel Kegyed távol van és későn nyilváníthatná véleményét, megfejttem a körülményt, mely lényem s kedélyemre az élvadás napokat idézé elő:

Múlt hó 16-ikán estvéli 10 órakor egy igen nagyszerű éjjeli zenével tiszteltettek meg gróf Batyáni¹ Kázmér és gróf Teleki László, mint a Véd-Egylet elnökei; a fáklyák száma 200-ot haladá s két zenekar harsogva zengteté az örömhangoakat a több ezrekre menő összevegyült, jobbadán valódi észlényeknek (így) azaz olyanoknak, kik a tudományokban előhaladának. Volt öröm, *éljen* kiáltás, főleg midőn a nemes és érdemdús grófok mindegyike külön szónok által üdvözöltetett, mely tényt a nemes és érdemdús grófok méltánylólág hálás elismeréssel viszonzák és a Véd-Egylet ügyét védni s lehetőségig pártolni ígérék. Sokat és igen lelkesen nyilvánítának, melyre itt nincs úr (így), de ha vissza térendek, ezer örömmel elmondok Kegyednek s eleve tudom, hogy Kegyed örülni fog neki. Az ünnepegy tovább tarta éjfélnél. Következő nap, azaz őszutó 17-ikén a megye teremében nagy véd-egyleti gyűlés volt, itt szónokolt ám lelkesen a szó teljes értelmében gróf Battyányi² Kázmér és Kossúth Lajos s több mások. A terem 138 zászlóval vala díszítve, hogy nemzeti színűek valának, azt minek mondjam s mindegyiken az egyesület neve díszlett, így tehát Magyarhonban 138 Véd-Egyesület van, Zalamegyében a legtöbb, azaz 14, és meg is éljenezték őket, Pestmegyében 7 stb., és ezen egyletek mindegyike küldötteik által képviselve valának. Hallám, Erdélyben is alakula 6 Véd-Egyesület, ők is megéljeneztettek, de fájdalom! körökből a gyűlésbe képviselők nem küldettek. A gyűlést egy nagyszerű lakoma követé, hol Kossúth Lajos igen finom tapintattal fölköszönté gróf Battyányi³ Kázmért és Károlyi György grófnét, mint az egylet nemtőjét. Az

¹ Batthyány.

² Batthyány.

³ Batthyány.

ebédre belépti jegyet lehete váltani 5 pengő forintért, nézőül is lehete belépni a terembe 1 pengő forintért; a lakoma hosszan tartott. Ezt következő nap Táncez-Vigalom követé, hol szabályként többnyire honi kelmében, helyes ízlés szerint készült magyar szabású köntösben jelenének meg urak és hölgyek. Ez valódi magyar vigalom vala s a két zenekar itt is felváltva úgy működött mint a lakománál, főleg midőn a zászlós urak jelenének meg, mert tudja meg Kegyed, hogy az éji zene alkalmakor Batthyány és Teleki grófok nagy és pompás zászlót, melyre arany betűvel vala nevek felírva, az ünnepély emlékeül nyerének ajándékul. Itt küldem Kegyednek a táncrendet, melyből kiláthatja ezen ünnepélyek nagyszerűségét. Ezekről én Kegyedet bővebben értesítenem még s most csak azt jegyezem meg, hogy a költséget az idő komorsága nevelé, mert a bérkocsik drágák valának. Ezek nemde kis Geiza oly lényre, kit hona érdekel, hatástalan nem lehet, s tehát én is élvezék örömet s a sors igen is kedvező vala lényem iránt, mert múlt hó 20-án estvefelé, midőn ittlétemi tárdjában nem működhetém, örmögondolataimnak szabad tért engedve, Kegyedről és igen tisztelt köréről gondolkodnék, — — — — a levélhordó lép be a szobába s az óhajtvá várt becses tartalmú levelét ált adá. Eddig örültem, de annak olvasása után valóban víg valék, mert mit leghőbbben óhajték, az létesülve tudaték velem, t. i. hogy Kegyed kedves Geiza épségét és vidor kedélyét visszanyeré, mire én is hála méltánylatul a Kegyed egészségére egy pohár Budait üríték, üdv tehát Kegyeddal.

Vegye Kegyed leghőbb köszönetem rólam szives megemlékezéséért. Nyilvánítsa forró hálám igen tisztelt érdem s kegydús mamájának, hogy oly kegyes vala becsdús soraival csekély lényemet megtisztelni.

Jelenleg egészséges vagyok s óhajtvá várom azon perczet, melyben kocsira ülve Kegyedhez utazandok.

Kitől, s mit tanúlt már Kegyed Szebenben? s mikor érkezett Kegyed oda? Tudósítson engem minél előbb kedves kis Geiza, had legyen megint egy víg napom, azólta ügyis gyérek valának. Igen tisztellem Irmát s tisztelje nevemben a franczia kisasszonyt is.¹

Legyen Kegyed vidor, egészséges és szorgalmos, hogy visszatértemkor annál nagyobb legyen öröme Kegyedet szerető Házaynak.⁴

¹ Louise Roth.